Uniwersytet Łódzki, Wydział Filologiczny, Zakład Lingwistyki Stosowanej i Kulturowej
90-236 Łódź, ul. Pomorska 171/173, tel. (48 42) 664 52 25, 664 52 48, 664 52 98
e-mail: glotto@uni.lodz.pl

prof. UŁ dr hab. Grażyna Zarzycka
Zakład Lingwistyki Stosowanej i Kulturowej
Instytut Filologii Polskiej i Logopedii
e-mail: grazyna.zarzycka@uni.lodz.pl

RECENZJA

rozprawy doktorskiej mgr Ewy Rusek pt.: *Językowy obraz Europy w tekstach tureckich studentów programu Erasmus* (komputeropis, 239 ss.), napisanej pod kierunkiem dr hab. Doroty Brzozowskiej, prof. UO i dr Elżbiety Szymańskiej-Czaplak

5 marca 2018 r.

Przedstawiona mi do oceny rozprawa doktorska mgr Ewy Rusek *Językowy obraz Europy w tekstach tureckich studentów programu Erasmus* mieści się w obszarze etnolingwistyki. Jest zarazem pracą o charakterze interdyscyplinarnym, bowiem Autorka rozprawy swobodnie łączy zagadnienia etnolingwistyczne z tematyką wiązaną zwykle ze studiami międzynarodowymi, w szczególności z politologią, oraz z socjologią. Już w pierwszym akapicie mojej opinii pragnę więc zaznaczyć, jak dojrzała i wielowątkowa jest rozprawa Ewy Rusek. Z pewnością na cechę tę wpłynęły wieloletnie zainteresowania Autorki etnicznością, Jej doświadczenia międzynarodowe, jak też bogate zawodowe kontakty interkulturowe zagraniczne i krajowe; ona sama przybliża je czytelnikom we wstępie pracy.

Każde dzieło biorące swój początek z prawdziwego zaciekawienia jego autora światem i sposobem kreowania go przez ludzi ma szansę stać się ważnym studium wybranego wycinka rzeczywistości. Ewa Rusek, podejmując pracę z pochodzącymi z Turcji studentami programu wymiany międzynarodowej Erasmus, zaciekawiła się ich oglądem Europy a także obrazem ich własnej tożsamości charakterystycznym dla określonego momentu ich życia (czyli w latach 2010 – 2017 – w momencie pobytu ponad 200 studentów Erasmusa z Turcji w Wyższej Szkole Zawodowej w Krośnie, w której Autorka pracuje jako wykładowczyni). W tym okresie Turcja była państwem aspirującym do wstąpienia do Unii Europejskiej, od 2016 roku również ważnym partnerem UE w zakresie zażegnania się kryzysu uchodźczego, a w latach ostatnich – „niegrzecznym dzieckiem" za sprawą dokonujących się w tym państwie

niedemokratycznych procesów. Pani Ewa Rusek podjęła więc ważny, aktualny temat badawczy, dzięki któremu uzyskujemy wgląd w mentalność młodych, ciekawych Europy i świata Turków – osób, które w przyszłości mogą stać się, w zależności od rozwoju sytuacji politycznej, bardziej lub mniej europejscy. Płynność tożsamości to ważny watek tej rozprawy, szczegółowo przedstawiony w jakże ciekawym rozdziale 2.

Obecnie duża grupa wykładowców wyższych uczelni ma możliwość wejścia w relacje zawodowe ze studentami Erasmusa – prowadząc np. kursy języka polskiego jako obcego, czy, jak Autorka tej rozprawy, zajęcia anglojęzyczne. Niewielu jednak wykorzystuje te doświadczenia do przeprowadzenia badań naukowych. Pani Ewa Rusek, anglistka, jest chlubnym wyjątkiem od tej reguły. Prowadząc zajęcia z tematyki dotyczącej mniejszości etnicznych w Unii Europejskiej, jednocześnie realizowała przez kilka lat swój projekt badawczy. Koncentrując się na obywatelach tylko jednego państwa, zebrała 237 wypowiedzi ankietowych studentów z Turcji, z czego 200 zostało dokładnie przeanalizowanych i opisanych w rozprawie. Anglojęzyczne wypowiedzi Turków dały jednocześnie Autorce wgląd w siłę języka angielskiego jako języka pośrednika między światem rodzimym a innym.

Rozprawa Ewy Rusek składa się ze Wstępu, pięciu rozdziałów, w których omawia kolejno: w rozdziale 1. – interdyscyplinarne badania językowe koncentrujące się na odkrywaniu obrazów świata w języku; w rozdziale 2. – różnorodne koncepcje, teorie i typologie tożsamości; w rozdziale 3. – cele i dotychczasowe rezultaty programu wymiany studentów Erasmus, omawia też udział studentów z Turcji w tym programie; w rozdziale 4. – problem sąsiedztwa Europy i Turcji oraz konfliktu (zmian) tożsamości, jakie ono powoduje; w rozdziale 5. – przebieg oraz wyniki badań ankietowych. W Zakończeniu znajdujemy uogólnienie wyników badań, weryfikację postawionych we Wstępie hipotez oraz odpowiedzi na pytania badawcze. Bogata bibliografia (prawie 240 prac m. in. z obszaru językoznawstwa, antropologii, psycholingwistyki, etnografii mówienia, komunikacji interkulturowej, analizy dyskursu, politologii, filozofii, socjologii, pedagogiki niemal w równej proporcji polsko- i anglojęzycznych) świadczy o bardzo dobrym przygotowaniu merytorycznym Autorki. Pracę wieńczy streszczenie w języku angielskim.

Rozprawę Pani Ewy Rusek oceniam wysoko. Na tę ocenę składają się m. in.: wybór tematu badawczego, umiejętność wykorzystywania przez Autorkę różnorodnych koncepcji badawczych do realizacji własnego celu badawczego bez utraty choćby na moment własnego głosu., klarowność wywodu naukowego, kultura prowadzenia dyskursu naukowego, jakość przeprowadzonych przez Nią badań własnych. Poniżej postaram się zilustrować te opinie w bardziej szczegółowy sposób.

1. W rozdziale 1. Autorka ukazuje znajomość podstawowych terminów z zakresu etnolingwistyki (lingwistyki kulturowej) światowej i polskiej; są to m.in.: stereotyp. prototyp, językowy obraz świata, wartościowanie. Charakterystyczną cechą opisu koncepcji powstałych w wyniku rozważań badaczy, reprezentujących w szczególności szkołę lubelską i wrocławską, jest refleksyjny stosunek Autorki pracy do omawianych koncepcji. Autorka, zgadzając się z twierdzeniem, że „język to klucz do świata", umiejętnie przesuwa swoje rozważania teoretyczne w kierunku dwujęzyczności nienatywnej, „niebędącej skutkiem wzrastania w rodzinie, w której rodzice są przedstawicielami innych kultur" (s. 32 rozprawy), kończąc rozdział rozważaniami na temat badań obrazu świata w języku drugim/obcym. We fragmentach kończących ów rozdział (s. 43-44) Autorka stawia wiele pytań o możliwość przeniesienia metodologii badania językowych obrazów świata na sytuację używania języków innych niż rodzime/pierwsze. Lektura tej części pracy dowodzi szerokich horyzontów poznawczych Autorki rozprawy, w tym jej chęci do eksploracji mało jeszcze zbadanego obszaru, jakim jest zamysł badania językowych obrazów świata tworzonych w języku nienatywnym. W ostatnim akapicie rozdziału 1. pisze: „Refleksja na JOS, zarówno w odbiorze, jak i tworzeniu wypowiedzi w języku obcym, w tym przypadku angielskim, może doprowadzić do lepszego zrozumienia osób, których wypowiedzi w języku ojczystym, odległym kulturowo, nie byłyby zrozumiałe dla szerszego grona odbiorców" (s. 45). Jest to bardzo dobrze uzasadnienie dla badań własnych Autorki.
2. W bardzo ważnym dla całości rozprawy rozdziale 2. Ewa Rusek wyraża pogląd, że „we współczesnym świecie zależność między językiem a tożsamością nie jest prosta i jednoznaczna, a binarny układ język-tożsamość jest komplikowany przez dwu- i wielojęzyczność" (s. 48). Dalej, Autorka formułuje także sąd na temat ról, jakie w budowaniu tożsamości człowieka odgrywają język natywny i nienatywny: „Można zatem powiedzieć, że wspólna kultura i przynależność do określonej społeczności etnicznej lub narodowej dają gotowy obraz świata, a także proponują odpowiedź na pytanie o sens i sposób życia. Nowy język zachęca do wysiłku odmiennego spojrzenia na siebie i innych, niewątpliwie wzbogacając o nowe rozumienie świata" (s. 49). Zacytowane tu fragmenty pokazują umiejętności Autorki w zakresie spajania różnorodnych koncepcji teoretycznych w celu objaśnienia sensu i wagi własnego zamysłu badawczego. W kolejnych częściach rozdziału 2. zostały przytoczone współczesne (charakterystyczne dla epoki globalizmu) definicje i typologie

tożsamości, jak też podejścia badawcze odnoszące się do tego pojęcia (m.in. podejście humanistyczne, fenomenologiczne, interakcyjne, konstruktywistyczne). Autorka, przedstawiając poszczególne koncepcje, zwraca uwagę na zmiany w podejściu do tożsamości – staje się ona m. in. „zadaniem do wykonania", „biograficznym projektem", „wrażeniem jakie mamy o sobie samych", ale też „wrażeniem innych o nas samych", może więc podlegać zmianom w różnych fazach życia człowieka). Podsumowując swoje rozważania przyznaje, że najbliższym jej podejściem do problemu tożsamości jest koncepcja niemieckiej badaczki Aleidy Assman według której „tożsamość stanowi konstrukcję kulturową i biograficzny projekt" (s. 71).

3. Autorka wykazuje dużą samodzielność wtedy, gdy w podrozdziale 2.3.1 charakteryzuje tożsamość narodową, wyodrębniając w niej, inaczej niż cytowany przez nią Leszek Kołakowski, następujące elementy łączące: język, terytorium, historię, symbole narodowe, świadomość wspólnego pochodzenia. Przekonujące są jej, następujące dalej, charakterystyki tożsamości kulturowej i językowej. Odnosząc problem do współczesnej Turcji i jej mieszkańców, zauważa, że: „ W wieloetnicznej Turcji język jest najważniejszym wyznacznikiem terytorium państwa i istotnym czynnikiem narodotwórczym" (s. 76). Jednocześnie jednak zwraca uwagę (zob. podrozdział 2.4.1. i 2.4.2), że interakcje w języku obcym (np. angielskim jako językiem międzynarodowym) i kontakty wielokulturowe, które odbywamy poza krajem rodzimym, stają się w dużej mierze czynnikami zmianotwórczymi, mogącymi choćby na jakiś czas zmienić czyjąś tożsamość. Komunikowanie się w nowym języku poszerza horyzonty mentalne użytkowników i powoduje, że patrzą nie tylko na otaczający świat, ale również na siebie samych, z innej perspektywy (zob. s. 87). Autorka rozprawy obrazowo ukazuje w ostatnich akapitach rozdz. 2., jak też w kolejnych częściach rozprawy, sytuację młodych Turków podróżujących po Europie i komunikujących się po angielsku.

4. W rozdziale 4. znajdujemy nie tylko przedstawienie liczącej ćwierć wieku historii oraz założeń i celów programu Erasmus (1987-2014) oraz jego kontynuacji – programu Erasmus plus, który został zaplanowany na lata 2014-2017. Uważam to omówienie za niezwykle wartościowe i jestem przekonana, że wiele osób zainteresowanych prowadzeniem badań w środowisku słuchaczy programu Erasmus, znajdzie w tej pracy wiele przydatnych informacji. Autorka rozprawy skoncentrowała się w tym omówieniu na przedstawieniu tzw. efektu Erasmusa, polegającego na pojawieniu się lub wzroście u wszystkich biorących udział w programie poczucia wspólnoty i

pozytywnego doświadczenia związanego z wielokulturowością (zob. s. 94). Ewa Rusek również i w tym rozdziale akcentuje rolę języka międzynarodowego (angielskiego), który – jej zdaniem – odgrywa zasadniczą rolę w tworzeniu wspólnoty ludzi uczestniczących w programie Erasmus. Na s. 101 Autorka formułuje sąd, że jest to medium, które młodym „erasmusom" „wyznacza nowe granice świata". Inne ważne zagadnienia poruszane w tym rozdziale to problemy często dziś dyskutowane, nie tylko przez anglistów, jako prawo własności języka angielskiego i angielski jako lingua franca (język międzynarodowy).

5. Za niezwykle przenikliwe uważam analizy Ewy Rusek dotyczące wpływu programu Erasmus na studentów tureckich oraz Jej komentarze na temat ich udziału w tym programie (zob. rozdz. 3.3). Autorka często wykorzystuje własne obserwacje, które zrodziły się w wyniku jej bezpośrednich kontaktów z tą grupą studentów podczas ich pobytu w WSZ w Krośnie, jej macierzystej uczelni. Wskazuje główne problemy językowe i kulturowe, z którymi borykają się Turcy podczas pobytu na studiach w Polsce. Rozdział 3.3. kończy się scharakteryzowaniem języka tureckiego oraz ukazaniem specyfiki kodów językowych używanych przez badaną przez nią grupę Erasmusów z Turcji (11% z nich, choć legitymowało się tureckimi paszportami, pochodziło z rodzin imigranckich lub mieszanych). Ich „wyjściowe" językowe obrazy świata kreowane więc były na bazie innych języków niż turecki.
6. W rozdziale 4. Autorka z wielką znajomością zagadnień politologicznych oraz teorii socjologicznych i antropologicznych przedstawia różnice cywilizacyjne (kulturowe) między Europą a Turcją, prezentując w tabeli 1. na s. 153 zestawienie wartości i wyznaczników tożsamości kulturowej Europy i Turcji. Na s. 157 Autorka stawia pytania o możliwość porozumienia między Europejczykami a Turkami – przedstawicielami odmiennych systemów kulturowych. Autorka dostrzega też problemy: czy powinno się bowiem porównywać tożsamość zbiorową Turków (czyli tożsamość narodową) z budującą się dopiero, nie bez zgrzytów, tożsamością europejską (która zmierza do kultury wartości, odchodzi od koncepcji narodu)? Ten dylemat prowadzi Autorkę do przeprowadzenia dyskusji nad dwiema koncepcjami tożsamości zbiorowej – esencjalistyczną i konstruktywistyczną. Według pierwszej – tożsamość danej zbiorowości jest cechą niezmienną, według drugiej jest ona dynamiczna, stając się „projektem na przyszłość" zob. zestawienie przedstawione w tabeli 2. na s. 160. Choć kulturze europejskiej przypisuje się otwarcie i dialogiczność, a Turcji tradycyjne, niezmienne wartości i dużą większą wrogość w stosunku do

obcych, Autorka wskazuje na zwiększające się także we współczesnej Europie tendencje do zamykania się na obcych, w tym na wzrastającą islamofobię. Autorka zauważa, że ta tendencja w znaczny sposób osłabia chęć Turcji do integrowania się z Europą. A Europa coraz bardziej zniechęca się do Turcji, która jawnie łamie swobody obywatelskie.

Podjęte w rozdziałach 1-4 rozważania stanowią ramę dla badań własnych przedstawionych w rozdziale 5. Jednocześnie ukazują Autorkę jako osobę o wielkiej erudycji, interdyscyplinarnych zainteresowaniach oraz jako uważną interpretatorkę współczesnych zjawisk językowych i społecznych. Badacze zainteresowani Turcją czy relacjami wzajemnymi Turków i Europejczykami, a także problemami tożsamości, komunikacji interkulturową, rolą angielszczyzny jako współczesnego najważniejszego języka międzynarodowego czy zagadnieniem umiędzynarodowienia uczelni, znajdą w tych rozdziałach wartościowe omówienia, interpretacje i inspirujące komentarze.

7. Wyniki badań własnych Ewa Rusek przedstawia w rozdziale 5. Mimo że zostały zaplanowane na niewielką skalę, dostarczyły istotnych danych, które wystarczyły Doktorantce do wyciągnięcia wniosków. Autorka przeanalizowała ankiety, w których respondentom z Turcji postawiła jedynie dwa pytania otwarte o to, jak określają swoją tożsamość narodową, etniczną oraz o wartości ją kształtujące, jak też o wartości kojarzone ze słowami „Europa"/„europejski". Pytania i odpowiedzi zostały sformułowane po angielsku, a w rozprawie przedstawiane są zarówno po angielsku, jak i po polsku. Autorka ukazuje w całości jedynie przykładowe wypowiedzi reprezentujące określone poglądy (stanowiska) respondentów, co uważam za słuszne rozwiązanie. Najważniejsze wyniki badań ankietowych zostały przedstawione w dwóch tabelach i na czterech wykresach. Każdy z etapów badań Autorka ilustruje także komentarzami. Odpowiedzi na pytanie 1. pozwoliły Jej wydobyć podglądy na temat ich własnej tożsamości – 80% respondentów czuło się Turkami, 20% nie-Turkami, jednak wyłaniający się z ich wypowiedzi obraz Europy był zbliżony (zob. komentarz autorki na s. 176). Autorka przeprowadziła ponadto żmudną klasyfikację odpowiedzi na 2. z pytań ankietowych, porządkując je ze względu na ich wartość semantyczną. Wyniki badań zinterpretowała z zastosowaniem metodologii opracowanej przez uczestników projektu EROJOS; najważniejszym krokiem było uporządkowanie podanych skojarzeń zgodnie z kategoriami zwanymi, za Bartmińskim, fasetami. W praktyce polegało to na wyodrębnieniu wśród wypowiedzi takich, w których pojawiają się wyrażenia odnoszące się do różnorodnych aspektów

ludzkiego życia – psychospołecznego, bytowego, fizykalnego, religijnego i in.. Badaczka podaje przy każdej z wyodrębnionych kategorii semantycznych dane liczbowe i procentowe – ile razy dane skojarzenie pojawiło się w wypowiedziach; wśród skojarzeń wyróżnia także wyrażenia uogólnione procentowe. Na koniec badaczka zaprezentowała graficznie procentowe zestawienie ważności poszczególnych aspektów (z badań Ewy Rusek wynika, że w obrazie Europy dominuje aspekt polityczny i kulturowy (po niemal 50% wskazań) oraz bytowy (ponad 43% wskazań), a dalej psychiczny, psychospołeczny i społeczny – każdy uzyskał ponad 20% wskazań). W rankingu szczegółowych deskryptorów respondenci najczęściej wskazywali na inność kultury europejskiej pod względem kultury i obyczajów oraz pod względem swobody podróżowania (oba deskryptory uzyskały ponad 30 % wskazań).

8. Najciekawsze, moim zdaniem, okazało się wydobycie różnic w zakresie obrazowania wartości europejskich przez respondentów tureckich badanych w początkowym okresie badań i w ostatnim; Autorka ukazuje te odmienności na przykładach roku 2010 i 2017 (zob. wykres 3. i 4., s.197). Jak się okazało, postrzeganie Europy przez Turków zastało w ostatnich latach w znaczny sposób upolitycznione. Podsumowując wyniki badań, Ewa Rusek formułuje na podstawie cytowanych fragmentów dwie definicje Europy – jedną charakterystyczną dla okresu sprzed kryzysu migracyjnego, drugą dla okresu, w którym kryzys ten miał miejsce. Młodzi Turcy z programu Erasmus postrzegają obecnie Europę jako nieprzyjazną Turcji, obawiającą się jej jako państwa islamskiego i niestarającego się jej zrozumieć.

***

Poniżej kilka uwag (jest ich naprawdę niewiele):

1. W Zakończeniu Autorka raz jeszcze uogólnia wyniki własnych badań i odpowiada na pytania postawione we Wstępie, a w jej podsumowaniu powtarzane są wypowiedzi respondentów, które niedawno przytaczała w rozdziale 5. Te powtórki nie wydały mi się konieczne, gdyż wszystkie wnioski i sądy Autorki zostały sformułowane w poprzednich częściach pracy.
2. Autorka stale używa terminu „autotożsamość" (z pewnością na wzór terminu: autostereotyp). Chcę zapytać, czy jest to termin powszechnie przyjęty w nauce – politologii, socjologii? Wydaje mi się, że bardziej stosowne byłyby tu określenia: „poczucie własnej tożsamości" lub: „poglądy (sądy na temat) własnej tożsamości".

3. Żałuję, że Autorka nie postawiła respondentom jeszcze jednego pytania ankietowego: o ich skojarzenia ze słowem „Polska"/„polski" bądź o to, w jakim stopniu odczuwają europejskość Polski. Obecność studentów tureckich na studiach w naszym kraju upoważniałaby do takiego zabiegu. (Muszę jednak zauważyć, że pewne informacje na ten temat Polski pojawiają się w wypowiedziach respondentów mimo nieobecności tego pytania w ankiecie).
4. Pani Ewa Rusek prowadzi dyskurs naukowy, wykorzystując bogatą literaturę naukową z zakresu różnych dyscyplin. We fragmentach rozprawy dotyczących dzisiejszej skomplikowanej sytuacji w Europie i w Turcji zabrakło mi może jedynie odniesienia do prac politologa-europeisty prof. Stanisława Konopackiego (zob. np. zbiór esejów „Polska w dryfującej Europie", Toruń 2011. w których zostało omówionych wiele dylematów związanych z integracją europejską).
5. W rozprawie nie zauważyłam żadnych znaczących uchybień językowych z wyjątkiem usterek interpunkcyjnych (przede wszystkim w zdaniach zawierających imiesłowy).

***

Rozprawę doktorską Ewy Rusek przeczytałam z wielkim zainteresowaniem i przyjemnością. Widać, że pisała ją osoba o wielkiej erudycji, dysponująca bardzo dobrym warsztatem badawczym, szanująca dorobek innych badaczy i cechująca się samodzielnością naukową. Nietrudno również zauważyć to, że dojrzałość badawcza idzie w parze z doświadczeniem Autorki zdobytym w praktyce dydaktycznej. Ewa Rusek podjęła nowy i wyjątkowo aktualny temat badawczy a zastosowane metody badań naukowych umożliwiły Jej realizację obranych celów. Rekomenduję w związku z tym opublikowanie tej rozprawy.

Stwierdzam, że recenzowana praca spełnia wszystkie wymagania stawiane rozprawom doktorskim określone w Ustawie o stopniach naukowych i tytule naukowym. Równocześnie wnoszę o dopuszczenie Autorki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Grażyna Zarzycka

Grażyna Zarzycka, dr hab., prof. UŁ